

יתרו: חוקי האלקים ותורת ה'

משה התוודע לשם ה' במעמד הסנה. שם, נודע לו לראשונה שהקב"ה עתיד להושיע את ישראל בשם הוי"ה, השם הפרטי המיוחד, ולא בשם אלקים שבו הנהיג הקב"ה את עולמו בדרך כלל בעידן האבות. פרעה, חרטומי מצרים ולהבדיל בני ישראל, התוודעו להנהגה המופתית והנסית במהלך עשר המכות, יציאת מצרים וקריעת ים סוף. כפי שהוסבר כאן בפרשיות הקודמות, כל אלו הונהגו בשם הוי"ה.

גם יתרו לומד להכיר את ההנהגה החדשה. יחד עם ההכרה הזאת הוא גם לומד לדעת שהנהגה זו היא הנהגה מיוחדת לבני ישראל בלבד. בתחילת הפרשה, כאשר עדיין היה במדין, שמע יתרו "את כל אשר עשה אלקים למשה ולישראל עמו" – הוא מפרש את מה שקרה כהנהגה אלהית, המוכרת לו כלשאר בני אדם שיש להם תודעה תיאולוגית. יתרו היה כהן מדין, איש דת, ולדעת חז"ל אף היה התיאלוג הבכיר והמלומד ביותר בזמנו. המלים "כי הוציא ה' את ישראל ממצרים" בפסוק הראשון של הפרשה לא נאמרו מפי יתרו, אלא הן הסבר של התורה למאורע שגרם ליתרו לשמוע על מעשה האלקים. בעיני יתרו עצמו, לא היתה עדיין שום משמעות לשם הוי"ה, כאשר סיפורי נסי מצרים הגיעו אליו כשמועה ממרחק.

יתרו נסע אל משה, אל "המדבר אשר הוא חונה שם", אל "הר האלקים". שם הוא פוגש את משה חתנו, אשר סיפר לו "את כל אשר עשה ה' לפרעה ולמצרים על אודות ישראל... ויצילם ה'". יתרו הבין שמדובר בהופעה חדשה, נשגבה מהשגתו, ומכאן השימוש בביטוי המיוחד לתגובתו: "ויחד יתרו" - צירוף של שמחה ויראה. יתרו הכיר בטובה אשר "עשה ה' לישראל" ואף ביטא את התפעלותו בלשון ברכה: "ברוך ה' אשר הציל אתכם". למעלה מזה, הוא הכיר בגדולתו של אלקי ישראל על כל האלים הידועים לו: "עתה ידעתי כי גדול ה' מכל האלקים...". יתרו עצמו אינו חלק מעם ישראל, ולכן, למרות ששמע על ה' אלקי ישראל וברך אותו, ניגש להקריב "עולה וזבחים לאלקים", ולא לה'. בסופו של דבר, יתרו חש עצמו כנכרי, אינו חפץ (או אינו יכול) להתגייר ולהצטרף לעם ישראל, ולכן הוא פורש והולך לו אל ארצו, עוד בטרם מעמד הר סיני.

לפי הדעה שיתרו עזב רק אחרי מעמד הר סיני, יכול להיות שיתרו נכח במעמד הר סיני ולא שמע ולא ראה כלל את אשר שמעו בני ישראל, שהרי ההתגלות האינטימית הזאת נועדה רק לעם הסגולה. איש רוח גדול, תיאולוג בכיר, קרוב משפחה של נביא האלקים, נמצא במעמד שאין כמותו, רואה את כל מחנה ישראל, אנשים נשים וטף, אפילו עבד ואפילו שפחה, נרעשים ונפחדים – והוא אינו חש מאומה, מלבד, אולי, קנאה ותסכול. אם כך הדבר, מובנת עזיבתו וחזרתו לארצו, למרות הערכתו הגדולה לנסיים ולה' אלקי ישראל, ומעורבותו המשמעותית בכינון מערכת המשפט. יתרו הבין שאין לו חלק ונחלה באלקי ישראל.

ההבדל בין תפיסת הדת של יתרו – דת אלקית, לבין הזיקה בין עם ישראל לה', מתבטא יפה בפער שבין שני פרקי המצוות בפרשתנו. הפרק שבו משה יושב לשפוט את העם, המופיע לפני מעמד הר סיני, והפרק של מעמד הר סיני עצמו. שני הפרקים הללו מתארים שתי תפיסות של מערכת המצוות. האחת היא מערכת חוקים ומשפטים להנהגת האומה על פי הצו האלקי, והאחרת היא תורת ה', המבוססת על הדיאלוג החי בין עם ישראל לבין ה' אלקיו.

התפיסה הראשונה (בפרק יח), בה יושב משה לשפוט את העם, מופיעה עוד לפני מעמד הר סיני. גם אם נאמר כדעת המפרשים שפרק זה מאוחר למעמד הר סיני מבחינה כרונולוגית, הוא קודם בהופעתו בתורה כי הוא קודם עניינית. זהו הפרק המתאר את התשתית של מערכת החוק והמשפט להנהגת חיי עם ישראל. משה מסביר ליתרו את מלאכתו בפרק זה כך: "כי יהיה להם דבר בא אלי ושפטתי בין איש ובין רעהו והודעתי את חוקי האלהים ואת תורותיו". יתרו מסביר למשה מהי הדרך היעילה לנהל את המערכת המשפטית: "שמע בקולי, איעצך, ויהי אלקים עמך ... והזהרת אתהם את החוקים ואת התורות והדעת להם את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשו". "ואתה תחזה מכל העם אנשי חיל יראי אלקים...". כל הפרק עוסק בתורת אלקים. יתרו הכהן, מומחה גדול בתחום, יועץ למשה כיצד לנהל את מערכת המשפט. משנסתיים הפרק הזה נפנה יתרו והולך לו אל ארצו.

הפרק הבא (פרק יט), הפרק של מעמד הר סיני, עוסק בתורת ה'. הוא נפתח בתיאור שונה של יציאת מצרים מזה שתואר לפני יתרו. לא הצלה מן השעבוד בלבד, אלא "ואשא אתכם על כנפי נשרים ואביא אתכם אלי", לא רק עצמאות לאומית, אלא "ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש". השפה היא שפה של "פנים בפנים", ולכן חייבת להיות התגלות ברורה: "הנה אנכי בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם בדברי עמך".

עשרת הדברות, שנאמרו ברדת ה' על הר סיני, פותחות בגילוי הזיקה המיוחדת שבין ה' לעם ישראל: "אנכי ה' אלקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים". אין שום יומרה לאוניברסליות בתורת ה'. זו פניה לעם ישראל בלבד. וראשיתה בהצבת האיסור הקנאי לעבוד לכל אל אחר. הקשר האינטימי בין העם לה' אלקיו אינו סובל כל זיקה לאלהות אחרת. האינטימיות והיחודיות הללו באות לידי ביטוי גם בכך שעשרת הדברות מנוסחות בלשון יחיד, כדבר איש אל רעהו: אנכי ה' אלקיך ... זכור את יום השבת... ולא "אני ה' אלקיכם" או "לא תגנובו" כבפרשת קדושים.

מערכת המצוות המוטלת על עם ישראל, ועל כל אחד מבני ישראל היא כפולה. יש מצוות כלליות, המתאימות גם לשאר העמים כמו 'לא תרצח' ו'לא תגנב', ויש מצוות פרטיות המיוחדות רק לעם ישראל, כדוגמת השבת. תתכן גם כפילות במצוה אחת בפני עצמה: יש בה מימד אנושי כללי, המשייך אותה ל"חוקי האלקים" ויש בה מימד ישראלי פרטי, המגדיר אותה כ"תורת ה'". המימד האלקי מעצב את דמות האדם והחברה, ואילו המימד של תורת ה' מעצב את הזיקה המיוחדת שבין עם ישראל לה' אלקיו.